

УДК 379. 8. 091

Устименко Леся Миколаївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри готельно-ресторанного
і туристичного бізнесу
Київського національного університету
культури і мистецтв
ORCID 0000-0003-2631-1459
ustilesia@gmail.com

Булгакова Наталія Валеріївна,
викладач кафедри готельно-ресторанного
і туристичного бізнесу
Київського національного університету
культури і мистецтв
ORCID 0000-0001-8910-0574
mrs.bulgakova@ukr.net

КУЛЬТУРНО-РЕКРЕАЦІЙНІ ПОТРЕБИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

Мета роботи – окреслити основні напрями і перспективи дослідження взаємозв'язку та здатності туризму задовольняти культурно-рекреаційні потреби людини. **Методологія дослідження** ґрунтується на міждисциплінарному поєднанні низки методів, інтегрованих з культурологічного, економічного, психологічного, соціологічного підходів до формування виваженого розуміння взаємозв'язку туризму і культурно-рекреаційних потреб населення. **Наукова новизна** полягає у спробі в межах української культурології обґрунтувати важливість, окреслити основні напрями дослідження культурно-рекреаційних потреб у контексті розвитку туристичної галузі. **Висновки.** Культурно-рекреаційний туризм стає найбільш популярною формою проведення дозвілля і відпочинку серед різних верств населення, поступово перетворюючись у своєрідну форму реалізації індивідуальних потреб людини, яка дає їй можливість відновлювати фізичні сили й забезпечує психоемоційну рівновагу. Ефективність культурно-пізнавального туризму як способу забезпечення рекреаційно-дозвіллевих потреб людини полягає також у підтримці соціального статусу, отриманні нових вражень тощо. Це вимагає доповнення визначення рекреаційного туризму: це подорож із метою відпочинку, оздоровлення і лікування, яку здійснюють за безпосереднього використання природних властивостей клімату, мінеральних вод, грязі, привабливих ландшафтних та культурно-пізнавальних ресурсів як засобу задоволення потреб людини не лише у відпочинку і релаксації, а й у отриманні нових вражень, підтримці соціального статусу, соціальній адаптації та самореалізації.

Ключові слова: туризм, культурно-рекреаційні потреби, дозвілля, відпочинок, рекреаційний туризм.

Устименко Леся Николаевна, кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры отельно-ресторанного и туристического бизнеса Киевского национального университета культуры и искусства; Булгакова Наталья Валериевна, преподаватель кафедры отельно-ресторанного и туристического бизнеса Киевского национального университета культуры и искусства

Культурно-рекреационные потребности в контексте развития туризма

Цель работы - определить основные направления и перспективы исследования взаимосвязи и способности туризма удовлетворять культурно-рекреационные потребности человека. **Методология исследования** основана на междисциплинарном сочетании ряда методов, интегрированных с культурологического, экономического, психологического, социологического подходов к формированию взвешенного понимания взаимосвязи туризма и культурно-рекреационных потребностей населения. **Научная новизна** заключается в попытке в пределах украинского культурологии обосновать важность, определить основные направления исследования культурно-рекреационных потребностей в контексте развития туристической отрасли. **Выводы.** Культурно-рекреационный туризм становится наиболее популярной формой проведения досуга и отдыха среди различных слоев населения, постепенно превращаясь в своеобразную форму реализации индивидуальных потребностей человека, дает ему возможность восстанавливать физические силы и обеспечивает психоземotionalное равновесие. Эффективность культурно-познавательного туризма как способа обеспечения рекреационно-досуговых потребностей человека заключается также в поддержке социального статуса, получении новых впечатлений и т.д. Это требует дополнения определения рекреационного туризма: это путешествие с целью отдыха, оздоровления и лечения, которое осуществляется при непосредственном использовании природных свойств климата, минеральных вод, грязь, привлекательных ландшафтных и культурно-познавательных ресурсов как средства удовлетворения потребностей человека не только в отдыхе и релаксации, но и в получении новых впечатлений, поддержке социального статуса, социальной адаптации и самореализации.

Ключевые слова: туризм, культурно-рекреационные потребности, досуг, отдых, рекреационный туризм.

Ustymenko Lesia, Ph.D. of Pedagogic, associate professor, assistant professor of the department of hotel-restaurant and tourist business Kyiv National University of Culture and Arts; Bulgakova Nataliia, lecturer of the department of hotel-restaurant and tourism business Kyiv National University of Culture and Arts

Cultural and Recreational Requirements in the Context of the Development of Tourism

The purpose of the article is to outline the main trends and perspectives of studying the interrelationship and ability of tourism to meet the cultural and recreational needs of man. **The methodology** of the research is based on the interdisciplinary combination of a number of methods integrated with the cultural, economic, psychological, and sociological approaches to the formation of a balanced understanding of the relationship of tourism and cultural and recreational needs of the population. **The scientific novelty** consists in the first attempt within the limits of Ukrainian cultural studies to substantiate the importance, to outline the main directions of study of cultural and recreational needs in the context of the development of the tourism industry. **Conclusions.** Cultural and recreational tourism is becoming the most popular form of leisure and recreation among different sections of the population, gradually becoming a peculiar

form of realization of individual needs of a person, which gives it the opportunity to restore physical strength and provides psycho-emotional balance. The effectiveness of cultural-cognitive tourism as a way to ensure the recreational and leisure needs of people is also in maintaining social status, gaining new impressions, etc. This requires completing the definition of recreational tourism: it is a trip for the purpose of rest, improvement and treatment, which is carried out for direct use of natural properties of the climate, mineral waters, mud, attractive landscape and cultural and cognitive resources as a means of meeting the needs of people not only in recreation and relaxation, but also in obtaining new impressions, support of social status, social adaptation and self-realization.

Key words: tourism, cultural and recreational needs, leisure, recreation, recreational tourism.

Актуальність теми дослідження. На тлі загальної демократизації суспільного життя, яка призвела до спрощення процедури оформлення дозволу на поїздки, а також стандартизації послуг у цьому сегменті туризму, зокрема міжнародний, став чи не однією з провідних галузей більшості економік різних країн за рахунок здатності впливати на стабілізацію соціокультурних і економічних процесів, забезпечувати надходження інвалютних коштів, покращувати місцеву інфраструктуру та засоби комунікації, створювати робочі місця тощо. Тобто за рахунок змоги фактично перетворювати країну чи окрему територію у дестинацію, яка розуміється як привабливий насамперед для туристів регіон з розвинутою відповідною інфраструктурою та сферою послуг. Усе зазначене вище актуалізує різноспрямовані дослідження туризму як міждисциплінарного феномена, який однаковою мірою перебуває у полі наукового зацікавлення і економістів, і менеджерів, а останнім часом концептуалізується у межах соціогуманітарних дисциплін, зокрема соціології та культурології, активно займаючи провідні позиції в соціогуманітарних дослідженнях.

Ступінь наукової розробки. На сьогодні дослідженню різних аспектів туризму присвячено значний масив публікацій і в межах української, і зарубіжної науки. Так, дослідженню туризму в межах соціогуманістики присвячені праці таких українських науковців, як Г. Гарбар, І. Голубець, Г. Вишневська, В. Жадько, В. Кулік, Л. Божко, В. Кушнар'ов, І. Мініч, Е. Полушина-Брояко, В. Сіверс, Е. Слободенюк та ін. Однак у межах нашої розвідки інтерес представляють праці, в яких аналізується туризм у зв'язку з його здатністю задовольняти рекреаційні потреби подорожуючих, зокрема його оздоровча, спортивна, розважальна, пізнавальна функції: О. Бейдик [1], Т. Ткаченко [8], І. Афанасьєв, Л. Устименко [9], І. Смаль, В. Смаль [7], Н. Кравченко [3], С. Кузик [4], В. Кифяк [2] та ін. На жаль, дослідженню туризму в цьому аспекті присвячено ще досить мало досліджень у межах культурологічних студій, що й спонукає підвищену увагу до цього питання в українських вчених цього наукового напрямку.

Мета статті – окреслити основні напрями і перспективи дослідження взаємозв'язку та здатності туризму задовольняти культурно-рекреаційні потреби людини.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні туризм стає чи не однією з найбільш популярних форм проведення дозвілля. Насамперед, звичайно, це стосується періоду щорічної відпустки або більш тривалих вихідних під час святкових днів. Дослідники навіть відмічають, що саме введення оплачуваних відпусток, зростання кількості вихідних упродовж робочого року на тлі можливості менше приділяти уваги побутовим справам, а також мандрувати з маленькими дітьми – чи не найбільш вагомими причинами популяризації туризму та перетворення його на масову форму відпочинку серед різних верств населення. Також загальне зростання добробуту останнього позбавило туризм, зокрема міжнародний, статусу привілейованої форми проведення дозвілля як виключної можливості заможних громадян – як це можна було спостерігати на момент його активізації, наприклад, вже у ХХ столітті.

З іншого боку, у результаті змін у трактуванні та розумінні значення вільного часу для людини, а також прагнення підтримати середній клас, який є основою будь-якого «здорового» суспільства, на початку ХХ століття, зокрема в Сполучених Штатах Америки, відбувся перерозподіл праці у суспільстві, а також суттєві зрушення в рекреаційних практиках та дозвілєвій діяльності, домінуючою в яких стала розважальна складова, яка володіла чи не найбільшою здатністю перетворитися не лише у засіб задоволення вишуканих смаків еліти, а й стати засобом відпочинку та відволікання від побутових та робочих проблем для середнього прошарку населення. На думку російської дослідниці Т. Кузуб, у результаті саме середній клас американського суспільства відіграв ключову роль у формуванні масової культури і «суспільства дозвілля або суспільства відпочинку» [5, 78–80]. Згодом ця тенденція охопила Великобританію та інші країни Європи.

Також новітня медицина, різноманітні соціальні програми, запровадження досить низької межі пенсійного віку в європейських країнах після Другої світової війни дали можливість залучити до лав мандруючих тих, хто вже вийшов на заслужений відпочинок, має достатньо вільного часу, однак навряд чи може вважати себе людиною похилого віку.

Серед причин активного розвитку масового туризму також дослідники відзначають розширення туристських маршрутів, зокрема в країні Азії, які тільки фактично з кінця 80-х років ХХ століття стали відкритими для масових подорожей.

Відтак, з одного боку, туризм, безумовно, має позитивний вплив на розвиток сучасних суспільств та їх економік, при цьому розширюючи можливості співпраці між країнами та контакти між окремими представниками їх населення, а з іншого - поступово перетворюється у своєрідну форму реалізації тих чи інших індивідуальних потреб людини під час проведення вільного часу, стає формою відпочинку, яка дає людині можливість відновлювати фізичні й психічні сили.

При цьому вплив туризму на морально-психологічний стан людини та задоволення її потреб є найменш вивченим. Проте скільки б уваги не приділялося туризму як фактору покращення економічних показників країни, сьогодні вже очевидно, що економіка туризму також різноспрямовано і суттєво впливає на всі аспекти соціогуманітарного потенціалу країни. Так, мережа спортивно-оздоровчих комплексів, готелів,

ресторанів, різноманітних закладів проведення вільного часу задовольняє потреби не лише туристів, а й місцевого населення. В свою чергу, реставрація пам'яток культури і мистецтв стимулює не лише зацікавлення і розширює кругозір, формує естетичні смаки, а й активізує культурне дозвілля місцевих жителів. А знайомство мандрівників з культурою та звичаями інших країн задовольняє низку потреб, серед яких рекреація та відпочинок перебувають чи не на першому місці, почасти витісняючи всі інші потреби, задоволення яких визначає мотиваційну сферу людини.

Саме остання формує підґрунтя туристичної подорожі, впливаючи на вибір її місця, часу, форми, тривалості тощо - всього того, що прийнято вважати таким, що чи не найбільшою мірою залежить від суб'єктивно-психологічних мотивів та визначає патерни поведінки людини.

У свою чергу, розуміння основних мотиваційних прагнень людини, серед яких, як ми вже підкреслювали, можливість відпочинку та відновлення є фактично домінуючими в умовах сучасного динамічного суспільства, спонукає працівників туристичної сфери щонайбільше уваги приділяти саме задоволенню цих потреб. Як відомо, саме потреби є детермінантами певної поведінки, оскільки відображають нестачу в будь-чому, що людина, зрозуміло, прагне компенсувати за рахунок відповідних дій та часто здатна витратити на їх задоволення значні кошти.

Більшість підходів до наукової інтерпретації мотиваційної сфери, як відомо, загалом зводяться до двох методологічних напрямів: прагнення до рівноваги та прагнення до напруги. Не вдаючись до характеристики методологічних принципів цих напрямів та комплексу наукових підходів у їх межах, лише зазначимо, що у межах першого (соціальна, когнітивна, колективна психологія тощо) в поясненні психологічних мотивів людини обґрунтовується так званий гомеостатичний адаптивний підхід. Відповідно до нього, потреба – це своєрідний стан, який характеризується відхиленням від внутрішньої рівноваги, що призводить до виникнення напруги та дій, спрямованих на відновлення сталості, що досягається за рахунок задоволення потреби.

Саме гомеостатичний підхід щонайкраще обґрунтовує потребу людини в рекреації і навіть релаксації, якій можуть сприяти окремі види туризму. Так, гомеостаз — це стан рівноваги, комплекс скоординованих реакцій, спрямованих на забезпечення, підтримання або відновлення сталості будь-якої системи, в основі якого - протидія чинникам зовнішнього середовища, які впливають на умови, необхідні для підтримки системи чи організму в нормальному стані й функціонуванні.

У свою чергу, рекреація (від фр. recreation, пол. rekreacja – відпочинок, від лат. recreatio – відновлення сил) – це відновлення чи відтворення фізичних і духовних сил, витрачених людиною в процесі життєдіяльності; рекреація включає різноманітні види діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил та задоволення широкого кола особистих і соціальних потреб та запитів [7]. Отже, як можна констатувати, що і гомеостаз, і рекреація загалом відповідають одному напрямку досліджень мотиваційної сфери – гомеостатичному адаптивному підходу.

Нині виокремлюють такі основні форми проведення відведеного на рекреацію часу – оздоровлення, відпочинок та туризм.

Так поступово культурно-рекреаційний туризм стає найбільш популярною його формою. Поряд з іншими чинниками, які впливають на його популярність, вагому роль відіграє той факт, що саме цей різновид туризму почав розвиватися значно раніше інших, а відтак – має досить сформовану матеріальну базу, таку, що фактично задовольняє потреби подорожуючих у лікуванні та відпочинку в повному обсязі.

Загальновідомо, що такий рекреаційний вид відпочинку почав розвиватися ще в часи Давньої Греції та Риму, коли, як зазначають українські дослідники, «було відкрито цілющі джерела та місцевості з унікальним кліматом, відвідання яких стає метою рекреаційних подорожей, тобто відпочинку, лікування, відтворення фізичних сил та втраченої душевної рівноваги); наприклад: відомі Етруські мінеральні джерела на Півночі Апеннінського півострова були місцем відпочинку та лікування римської знаті» [9].

Звичайно, в інші історичні періоди контингент «туристів», а також функціональне призначення рекреаційного туризму змінювалися, проте основна його мета залишалася константою – відновлення фізичних сил та психологічної рівноваги під час відпочинку та лікування.

Сучасна розвинена мережа місць для рекреації зробили цей різновид туризму ще й одним з найбільш стабільних щодо попиту та прибуткових у туристичній індустрії. Так, близько 71% прибутків припадає саме на нього. «...рекреаційний туризм разом із його розгалуженням - лікувальним і відпочинково-оздоровчим туризмом - у сучасних умовах є найпоширенішим у світі [4, 215-222], – справедливо констатує український дослідник С. Кузик.

Визначення рекреаційного туризму досить просте: це подорож із метою відпочинку, оздоровлення та лікування [2], як його розуміє, зокрема, В.Кифяк. Дослідник С. Кузик доповнює його таким уточненням: «...яку здійснюють за безпосереднього використання природних властивостей клімату, мінеральних вод, грязі, привабливих ландшафтних та інших ресурсів [4]. На нашу думку, це визначення потребує суттєвого доповнення саме в частині «інших ресурсів», позаяк саме вони можуть втримувати культурно-пізнавальну складову, яка є чи не найбільш привабливою для сучасних туристів. Водночас таке визначення корелюється розумінням важливої ролі для людини культурно-пізнавальної діяльності у контексті рекреації, визнанням необхідності створення умов для реалізації культурних потреб людини в пізнанні історії, релігії, традицій, особливостей способу та стилю життя інших народів. При цьому ефективність культурно-пізнавального туризму як способу забезпечення рекреаційно-дозвіллевих потреб людини полягає не тільки у відпочинку та

релаксації, а й у підтримці соціального статусу, отриманні нових вражень, самореалізації та адаптації людини, що, у свою чергу, теж впливає на покращення її самопочуття та відновлення психоемоційної рівноваги.

Тут варто зазначити, що навіть такий альтернативний різновид туризму, як екотуризм, сьогодні дослідники пропонують доповнювати соціокультурними елементами та виокремити ще один підвид екотуризму – соціоекотуризм. Оскільки «...повністю реалізувати мету екотуризму неможливо, лише перебуваючи на природі, вивчаючи її та пропагуючи її збереження. Необхідно звертати увагу на людину, як частину природи та її діяльність, як минулу, так і сучасну, оцінювати екологічну рівновагу між людиною та природою» [3]. Останнє, як зрозуміло, вже стосується культурно-цивілізаційних надбань людства, необхідності їх збереження та відновлення з метою популяризації для туристичної галузі зокрема.

Загальновизнаною вважається класифікація дозвіллевих програм за такими напрямками діяльності:

- рекреаційно-оздоровчі (дискотеки, танцювальні вечори, розважальні програми та вечірні шоу, карнавали, рибальство, ігрові конкурси, спортивні змагання);
- спортивні (мандрівки, змагання, велоспорт, плавання, екскурсії, подорожі);
- культурно-мистецькі {спектаклі, виставки, концерти, вернісажі, фольклорні акції, художні програми, відвідування музеїв, виставок, галерей);
- просвітні (лекції, заняття за інтересами, зустрічі, інтелектуальні ігри, вікторини, фестивалі) [6].

Варто також зазначити, що роль психологічної складової у рекреації зростатиме і надалі, тому що стан здоров'я сучасної людини не можна вважати задовільним, позаяк на нього негативно впливають насамперед стреси, необхідність сприймати значний масив інформації, негаразди з екологічним станом довкілля, що призводить до нервового та психічного перенавантаження та викликає різноманітні розлади насамперед у цій сфері. До речі, саме останні чинники вплинули на суттєві зміни у віковій та статусній категорії туристів. Він перестав бути привілеєм заможних верст, як це було, зокрема в минулі століття, та його склад значно «помолодів», оскільки молодь більше опікується профілактикою здоров'я, в якій зняття стресово-психологічного напруження перебуває на першому місці. Отже, спільною основою всіх туристських мотивувань фактично є задоволення потреби в рекреації, що власне і впливає на комбінований характер туризму. Останнє зумовлено тим, що підґрунтям для рекреаційної туристської діяльності є природні, культурно-історичні та соціально-економічні явища й об'єкти, використання яких одночасно може задовольняти потреби людини і в лікуванні, і в оздоровленні, а також може спрямовуватися на культурно-пізнавальне проведення вільного часу, яке також є своєрідним засобом відволікання від проблем. Класичний поділ рекреаційного туризму на лікувальний і відпочинково-оздоровчий сам в собі вже втримує культурно-дозвіллеву складову, позаяк вони не тільки пов'язані між собою, а й будь-якому випадку передбачають і елементи активного відпочинку, і відвідування культурно-історичних та мистецьких закладів та заходів, що є частиною насамперед психологічної реабілітації у будь-яких рекреаційних об'єктах – загальної спеціалізації чи курортних.

Висновки. Усе зазначене вимагає доповнення визначення рекреаційного туризму: це подорож із метою відпочинку, оздоровлення і лікування, яку здійснюють за безпосереднього використання природних властивостей клімату, мінеральних вод, грязі, привабливих ландшафтних та культурно-пізнавальних ресурсів як засобу задоволення потреб людини не лише у відпочинку і релаксації, а й у отриманні нових вражень, підтримці соціального статусу, соціальній адаптації та самореалізації.

Література

1. Бейдик О. О. Рекреаційні ресурси України : навч. посіб. Київ, 2010. 404 с.
2. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. URL: http://tourlib.net/books_ukr/kyfjak_3.htm.
3. Кравченко Н.О. Туризм як вид рекреаційної діяльності / Рекреаційне господарство Полісся: сучасний стан та перспективи розвитку Ніжин: МІЛАНІК, 2007. 172 с.
4. Кузик С. П. Географія туризму: підручник для ВНЗ. Київ : Туризм, 2013. 412 с.
5. Кузуб Т. И. Процессы глобализации в современной музыкальной культуре // Известия Уральского государственного университета. 2006. № 47. С. 77–84.
6. Організація дозвілля в туристичних закладах. URL: <https://studfiles.net/preview/5044201/page:52/71>.
7. Смаль І.В., Смаль В.В. Рекреація, туризм і дозвілля: тлумачення і співвідношення понять. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/smal.htm.
8. Ткаченко Т.І. Організація дозвілля в туристичній індустрії: навч. посібн. Київ: Наука, 2002. 210 с.
9. Устименко Л.М., Афанасьев І. Ю. Історія туризму. URL: http://tourlib.net/books_history/ustymenko2-1.htm.

Referents

1. Beydyk O. O. (2010). Recreational Resources of Ukraine: Teach. Manual. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Kifyak V.F. Organization of tourism activity in Ukraine. URL: http://tourlib.net/books_ukr/kyfjak_3.htm. [in Ukrainian].
3. Kravchenko N.O. (2007). Tourism as a type of recreational activity / Recreational economy of Polissya: current state and prospects of development of Nizhyn: MILANIK.
4. Kuzik S. P. (2013). Geography of tourism: a textbook for universities. Kyiv: Tourism. [in Ukrainian].
5. Kuzub T. I. Processes of globalization in modern musical culture // Izvestiya Ural State University. 2006, 47, 77-84. [in Russian].
6. Leisure activities in tourist establishments. URL: <https://studfiles.net/preview/5044201/page:52/71>. [in Ukrainian].
7. Smal I.V., Smal V.V. Recreation, tourism, and leisure: interpretation and correlation concepts. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/smal.htm. [in Ukrainian].
8. Tkachenko T.I. (2002). Leisure organization in the tourism industry: training. manuals Kyiv: Nauka.
9. Ustymenko L.M., Afanasyev I. Y. History of tourism. URL: http://tourlib.net/books_history/ustymenko2-1.htm. [in Ukrainian].